

SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGESEL KALKINMA VE TÜRKİYE SÜRECİ SUSTAINABLE REGIONAL DEVELOPMENT AND THE PROCESS IN TURKEY

Yrd.Doç.Dr. M. Oğuz SİNEMİLLİOĞLU

Dicle Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü

drmos@dicle.edu.tr

Öz

Bu çalışmada, Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma (SBK) kavramı çerçevesinde Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma (BK) konusu ele alınacaktır. Türkiye tarihsel sürecinden gelen nedenlerin de etkisiyle kalkınma ve dengesizlik ikilemini, dünyanın çoğu ülkesinde olduğu gibi henüz aşamamıştır. Bir taraftan bütün dünyada yaşanan ortak süreç, sorunlar ve engellerin etkisiyle yönünü bulmaya çalışırken, diğer taraftan her ülke gibi kendine özgü problemlerini de bu sürece entegre etme durumunda olan Türkiye'nin bu aşamada iki önemli engeli vardır. Birisi, dünyadaki yeni oluşumların yarattığı rüzgara kapılma olasılığı, diğeri ise sorunlarını tartışma sürecinde kendi önüne koyduğu engellerdir. Birçok alanda, çok önemli aşamalar kaydeden Türkiye'nin, tercihlerini yapmaktaki kararsızlığı bu engellerin aşılmasını geciktirdiği görülmektedir.

Dünya'da bölgelerarası dengesizlik, diğer bir deyişle ülkeler arasındaki dengesizliğin artışı, ülkelerin kendi bölgeleri arasındaki dengesizliğin artışıyla paralel olarak ilerlemektedir. Bu süreç, Türkiye'de de kendine özgü nedenleri ve farklı ölçeği ile artarak devam etmektedir. Buna ek olarak, AB'nin dengesizlikleri azaltma girişimleri, hem kendi içinde, hem de etkileşim alanında olmak üzere, henüz kayda değer bir düzeye ulaşmamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıçtaki politikalarına bakıldığında, bölgelerarası dengesizlikleri giderme politikasından çok tümünden kalkınma ve az gelişmişliği giderme perspektifi söz konusu olmakla birlikte, mekana yansımaları aynı şekilde olmamıştır. 20 yüzyılın son çeyreğinde, bölgesel kalkınma, 21. yüzyılın başında kalkınma ajansları gibi girişimler olmakla birlikte Türkiye'nin bölgesel kalkınma politikaları, henüz, ciddi programlar olarak görünmemektedirler. Nüfus artışı, doğal dengenin tehlike çanları, bölgesel kalkınmayı, önümüzdeki kısa dönemde çok daha önemli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, bölgeler arası dengesizlik, Türkiye, GAP, DAP, DOKAP.

Abstract:

In this study, the regional development process of Turkey will be analyzed. Regional disparities, which dominate Turkey's underdevelopment, are one of the main subjects in almost all countries which try to overcome Regional Disparities. One of these struggles is that the EU works to decrease regional disparities, although EU could not overcome of this problem.

Turkey, at the beginning, has got a policy which dominates total development, rather than regional development. Lately, Turkey, in the view of new policies, namely EU enlargement, has done new regional development policies and projects, namely, south eastern Anatolia Project (SAP), Eastern Anatolia Project (EAP), which we will try to evaluate for regional development and regional disparities of Turkey.

Key words: Regional development, Regional disparities, Turkey, Southeastern Anatolia Project (SAP), Eastern Anatolia Project (EAP), Eastern Black Sea of Anatolia Project (EBSAP)

1. Giriş

Bölgesel kalkınma ve Planlama, Myrdal (1957) ve Hirschman (1958)'nin (Malecki, 1991) 1950'li yıllardan sonra yaptıkları önemli çalışmaların etkisiyle Bölge planlama önemli bir alan olarak belirmeye başlamıştır. Bugüne gelindiğinde, Chadwick (1972, 1987) ve Glasson (1975, 1993), Todaro (1994), Nijkamp ve Bergh (1990), Cheshire ve Malecki (2004)'nin İnsan, Planlama ve Bölge kavramlarının ilişkilendirilmesi konusunda sürece önemli katkıları olduğu görülmektedir. Türkiye'de, özellikle Atalık (1968, 1990)'ın bölgesel kalkınma üzerine yaptığı çalışmalar öne çıkarken, 1990'lı yıllardan itibaren, sürdürülebilirlik (WCED, 1987) kavramı, önemli bir olgu olarak belirmiş ve kalkınma kavramını tamamlayan bir süreç olarak günümüz kadar gelmiştir.

Türkiye tarihsel sürecinden gelen nedenlerin de etkisiyle *kalkınma ve dengesizlik ikilemini*, dünyanın çoğu ülkesinde olduğu gibi henüz aşamamıştır. Bir taraftan bütün dünyada yaşanan ortak süreç, sorunlar ve engellerin etkisiyle yönünü bulmaya çalışırken, diğer taraftan her ülke gibi kendine özgü problemlerini de bu sürece bütünleştirme durumunda olan Türkiye'nin bu aşamada iki önemli engeli vardır. Birisi, dünyadaki yeni oluşumların yarattığı rüzgara kapılma olasılığı, diğeri ise sorunlarını tartışma sürecinde kendi önüne koyduğu engellerdir. Birçok alanda, çok önemli aşamalar kaydeden Türkiye'nin, tercihlerini yapmaktaki kararsızlığı bu engellerin aşılmasını geciktirmektedir.

2. Bölgesel Kalkınma

a. Bölge Kavramı

Bölge, öncelikle tanımlama, analiz, yönetim ve planlama gibi bakış açılarından, coğrafi bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır; literatürde ise, homojen veya fonksiyonel gibi çok çeşitli bölge tanımları yapılmıştır. Bir başka tanımlama, doğal, ekonomik, yönetsel ya da politik bölgeler olarak yapılmaktadır. (Nijkamp & Bergh, 1990).

Bölge Formasyonu, o bölgedeki çeşitli kurumların, grupların ve bunlardan da önemlisi bireyler arasındaki sosyal ilişkilerin sonuçları ve koşulları mevcut iken, bölgenin sosyal etkileşimleri içerisinde oluşur (Gilbert 1988: 216–17, Malecki 1991, p.10). Kapitalist sistemde, bölgeler ve yerel yapılar arasındaki etkileşimler (interaction) kalkınma sürecini tanımlar (Malecki 1991, p.10)

Bölgesel veri kalitesi, bölgelerin tanımlanması, analiz edilmesi ve planlanmasında önemli bir etkidir (Glasson 1975, p.59).

Bölgeler: Ekonomik değişim arenasında (Malecki 1991, p.8), geleneksel olarak

bölgesel ekonomik analizlerde, üç ayrı türde tanımlanmışlardır.

- Birincisi, bazı fiziksel, sosyal veya ekonomik özelliklerinden dolayı homojen olabilen bölgelerdir.
- İkincisi, bir merkezi şehirselleşme çevresinde polarize veya nodal bir noktada bulunan bölgelerin, şehirler ve çevrelerindeki mekanların ekonomik hareketleri üzerinde yoğunlaşma avantajı var olan bölgelerdir.
- Üçüncüsü, iyi tanımlanmış etki çemberi veya devlet kurumları tarafından birbiri ile ilişkilendirilen yönetsel sınırları birleştiren politik bölgelerdir (Malecki 1991, p.8).

Bölgeler, planlama bakımından, Homojen, Nodal ve Politik olmak üzere üç şekilde tanımlanmaktadır. "Homojen bölgelerde, bölgesel gelir düzeyleri aynı olan alanlar makro-ekonomik yönlü, imalat fiyatlarındaki değişikliklere göre yerleşme ise mikro-ekonomik yönlü inceleme alanı örnekleridir. Nodal bölgelerde, bölgedeki başlıca şehirlerin iş alanları makro-ekonomik yönlü, pazaryerleri rekabeti mikro-ekonomik yönlü inceleme alanı örnekleridir. Programlama bölgelerinde, bir nehir bölgesinin geliştirilmesi makro-ekonomik, ekonomik kuruluşların doğrusal programlaması ise mikro-ekonomik yönlü inceleme alanı örnekleridir"(Atalık 1989, s7).

b. Bölge Planlaması

Planlama, temel olarak sosyal ve ekonomik problemler üzerinde bir düşünme yöntemidir. Öncelikle geleceğe yönelik olarak şekillenmiş olan planlama, yöntem ve programda çok amaçlılık için çalışır, kararların toplanması ve amaç ilişkileri ile yoğunlaşır. Bu düşünce modelleri neye uygulanırsa uygulansın, planlamanın yapıldığı ön kabulü vardır (Glasson 1975, p.5).

Planlama, insanın düşünme süreci ve bu düşünme üzerine yapılanmış faaliyettir (Chadwick, 1972). Planlama sistemi insan faaliyetinin en çok ve en iyi kullanımının sağlanması ile yoğunlaşır. Bu çerçevede, bölge planlaması toplumumuzun planlanması (Glasson, 1975) olarak tanımlanabilir.

Planlama, insanın düşünme sistemi ve bunların hayata uygulanmış şekli olarak açıklanmasına karşın, gerek dünya ekolojik dengesinin ve gerekse insanlar arasındaki eşitsizliklerin artması, bir ikilem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ikilemin nedenleri, planlama ve bölge planlama biliminden çok, değişen üretim ilişkileri, teknoloji, coğrafi farklılıklar ve

insanoğlunun 'ego'su olarak sıralanabilir.

20. yüzyılın başlangıcından bugüne, şehirlerin hızla büyümeleri, belki de bölgesel planlama ihtiyacının anlaşılmasına en fazla katkıda bulunan faktör olmaktadır (Atalık 1989, s.4). Göreli olarak yeni olan bölge planlama bilimi, bugün kuşkuyla yer bırakmayacak kadar nettir. "Bölgesel farklılıklar Avrupa'nın bütünleşme sürecinde en önemli engellerden birini oluşturmaktadır. Avrupalılık kavramının gelişme araçlarından biri olarak bölgesel planlama öngörülmüştür. Konsey, bölgesel planlamanın, bölgeler arasındaki kültürel ve sosyo-ekonomik farklılıkların giderilmesinde olduğu kadar bölgelerin ekonomik bağımsızlığının desteklenmesi ve iş alanları kurulması sayesinde ekonomik bunalıma karşı koymada alacağı role de önem vermektedir" (Eke 1989, s.3).

"Gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde, Bölge Planlama Stratejileri altyapı, nüfus dağılımı, mekansal hareketlilik gibi belirli elemanlar üzerinde yoğunlaşmaya doğru gitmektedirler. Ancak Bölge Planlama Stratejileri, temelinde yatan sosyal ve ekonomik karşılıklı hareketlilik ve koşullar değiştiğinde başarısız olmuşlardır. Mekansal politikalar, sektörel ve ekonomik politikalarla bir harmoni içerisinde çalışmadıkları sürece kendi doğrularına ulaşamazlar" (Malecki 1991, p.25).

Bölge Planlama, Türkiye'de kurumsallaşamamıştır (Dericioğlu, T. 1995). Bu durumun, Türkiye'nin sosyo-politik yapısından kaynaklanma olasılığı yüksektir.

Son dönemlere kadar, Bölge Planlarını kısaca dört ana grupta toplamak mümkündür (Keleş 1976, ss.134–135):

- I. Geri Kalmış Bölgeler için hazırlanan planlar,
- II. Metropoliten Bölge Planları,
- III. Kaynakları Zengin Bölgeler için hazırlanan planlar,
- IV. Özel Bölgeler için hazırlanan planlar.

Ancak bugün, teknolojik gelişim, özellikle bilgisayar teknolojisinin matematiksel modellere yaptığı etki sürecinde, Dinamik Sistemler (Dendrinos 1990) gibi planlama sürecine yeni giren kavramlar, Bölge Planlaması'nı da baştan sona etkilemeye başlamışlardır. Ayrıca, Sürdürülebilir Kalkınma kavramı, yukarıda açıklanan dört bölge planlama çeşidinin de içeriğini etkilemiştir.

c. Kalkınma Kavramı

Kalkınma, ilk olarak, insanın toplum içinde anlamlı ve üretken olması için kapasitesini güçlendirmesinin sonucu olmalıdır; ikinci olarak, ekonomik büyümenin meyvelerinin eşit dağılımını garanti etmelidir. Ve üçüncü olarak, herkese toplumun çalışmalarına katılma şansı vermelidir (UNDP, 1996).

Kalkınma, iyileşme ve gelişmeye öncülük eden değişimi gösterir. Bunun sonucu olarak gerçek kalkınmayı tanımlamak, ekonomik kalkınmanın tanımlanması gibi normatif bir konudur. Bu nedenle, ekonomik kalkınmanın ne içerdiğinin tanımlanması tartışmalıdır. Kalkınma net bir şekilde değişimi içerir (Pearce and Warford 1993, s.42). Ancak, "İlk olarak kalkınmanın gelişme ile aynı anlama gelmediği bilinmelidir. Gelişme, ekonominin fiziksel büyümesini içerir" (Blowers 1992, s.25)

Todaro ise, kalkınmanın özünü üç temel olgu ile açıklamaktadır. Bunlar, insan yaşamının sürdürülebilirliği, insanın kendine saygı duyması ve bunun sürekliliği, üçüncü olarak ise, seçebilme şansına sahip olma olarak tanımladığı özgürlük (Todaro 1994). Buradan yola çıkan Todaro (1994), Kalkınma amaçlarını;

- Yaşamın sürekliliğinin temeli olan malların elde edilebilirliğinin artırılması ve dağıtımının yaygınlaştırılması,
- Yaşam seviyesinin yükseltilmesi,
- Sosyal ve ekonomik seçeneklerin alt ve üst sınırlarının genişlemesi olarak sıralamaktadır.

Kalkınmanın tarihine bakıldığında;

- Geleneksel yöntemle gelişme anlayışında, her şey gelişme uğruna feda edilebilir,
- Modern yöntemde; sürecin sorgulanması başlamakla birlikte sınırsız bir serbestlik vardır,
- Günümüzde, doğa ile uyumlu bir yaşam için, sürdürülebilir kalkınma gündeme girmiştir ancak henüz dünya ulusları, toplumları ve örgütleri tarafından tam olarak benimsenmemiştir.

"Kalkınma"nın yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal amaçları da vardır. Eğitim, sağlık, organizasyon ve ulaşım gibi toplumun alt sistemleriyle uygun eşiklerin araştırılması gerekmektedir. Bu nedenle uygarlık süreci ile sıkı bir etkileşim içindedir

(Chadwick 1987). Diğer taraftan, Malecki (1991; p.10), kapitalist sistemde, yerel yönetimler ve bölgeler arasındaki etkileşimin kalkınma sürecini tanımladığını belirtmektedir.

Kapitalist ekonomik kalkınma sürecinde, Rostow'un Kalkış (Take-off) aşaması belirli bir yer tutar. Ekonomik gelişme kuramları içerisinde en sadesi (Atalık 1968) olarak belirtilen kuramın özü "kendi kendini destekleyen büyüme içinde kalkıştır" (Chadwick 1987, p.159).

Rostow'un modeli, geleneksel toplum haliyle başlar. Bu modelde sınırlı bir teknolojik temel ile sosyal ve kültürel kademeli bir yapı vardır. Zaman içinde dış etkiler, yatırımların, tarımın ve endüstrinin gelişimini artırır ve altyapı oluşturulur. Bu süreç, kalkış aşaması öncesi hazırlıktır. Burada "kalkış aşaması, ekonomik gelişmenin otomatik bir biçimde cereyan etmesini sağlayacak gelişmelerin oluş devresidir". Rostow'a göre Kalkış (Take-off) aşaması içine girilmesi ve bunun devamlılık göstermesi için ulusal gelirin %10'dan fazlası yatırıma gitmelidir (Atalık 1968, ss.28, 31).

Rostow'un kuramı birçok eleştiri de almıştır:

"Rostow'un aşamalı modeli, II. Dünya Savaşı sonrası bir kısım ekonomik plancının, kalkınma makinası (development-vending machine: parayı koyuyorsun, düğmeye basıyorsun ve kalkınıyorsun) gibi bir icat için sonuçsuz girişimidir (Brookfield 1975, s:29). Problem, Brookfield'in vurguladığı gibi düğmeyi bulma zorunluluğu veya büyümenin başlaması için paranın ve enerjinin (effort) nereye konulacağıdır. Sorun döngüselidir. Azgelişmiş Ülkeler (AÜ) yatırım öngörü eksiklikleri olduğu için azgelişmiş değildirlere. Onlar kapital istemi eksikliğinden dolayı azgelişmişlerdir, kapital eksikliği tasarruf eksikliğinden, tasarruf eksikliği ise kalkınma istemi azlığından oluşmaktadır" (Malecki 1991, p.22).

"Ne yazık ki, Büyüme Aşamaları Teorisi'nde (Theory of Stages of Growth) tanımlanmakta olan kalkınma senaryoları her zaman çalışmamaktadır. Kalkınma senaryolarının çalışmamasının temel nedeni, yatırım ve tasarrufun ekonomik büyüme oranının hızlanması için gerekli koşullar olmadığından çok, bunların yeterli koşul olmadığıdır" (Todaro 1994, p.73).

Bugün gelinen noktada, Rostow'un tanımladığı; Kalkış (take-off) sürecindeki, uçağın kalkış aşaması, ülkenin kendi dinamiklerinin belirleyiciliğinden çıkmıştır. Örneğin Yeni Endüstrileşmiş Ülkeler (Newly Industrialized Countries-NIC's-) olarak kabul edilen G.Kore, Singapur, Tayvan ve Hong Kong gibi ülkelerin kalkınması, başta Japonya olmak üzere gelişmiş ülkelerin üretim politikalarındaki yer seçimi değişiklikleri ile doğrudan bağlantılıdır. Bu süreç olmadan bu ülkelerin kalkış (take-off) aşamasına gelmeleri mümkün

görünmemektedir.

d. Bölgesel Kalkınma

Bölgesel Kalkınma'nın bir bilim alanı olarak doğuşu, G. Myrdal'ın (1957) Ekonomik Teori ve Azgelişmiş Bölgeler ile A. Hirschman'ın (1958) Ekonomik Gelişme Stratejisi gibi bağımsız yayınlarla benzer şekilde, çoğunlukla 1958 yılı olarak kabul edilir (Malecki 1991, p.25).

“Bölgesel Kalkınma*” ve planlama, disiplinler arası bir bilim dalıdır. Ekonominin yanında, toplum biliminin, demografi, tarih, coğrafya, siyaset ve yönetim bilimleri kuramlarının bölge gelişmesi kuramına önemli ölçüde katkıları vardır. ... Bölgesel gelişme kuramı, bölgelerin gelişmesinde rol oynayan etkenlerle bunların etkileşim sürecine iki açıdan bakar” (Keleş 1976, ss.127–128).

- Bunlar, a) Bölge içinden,
 b) Bölge dışından.

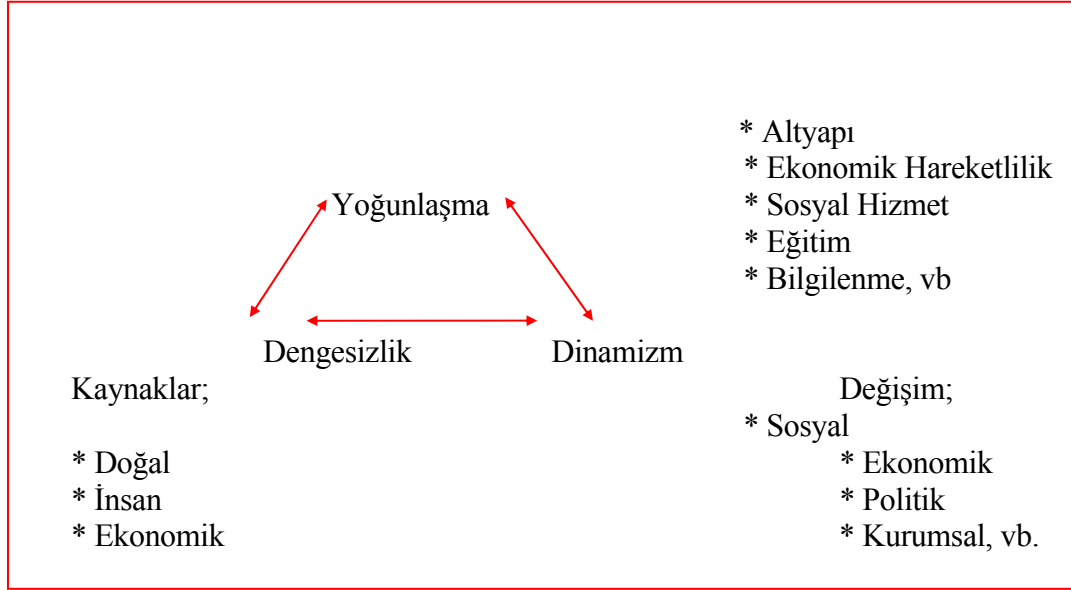
“Bu ikinci yaklaşım, bölgeler arasındaki gelişme dengesizliklerinin oluşumunu da açıklamaya yardım eder” (Keleş 1976, s.128).

“Denge modellerinin kısmi analizlerine dayalı, kapsamlı ve bütünleşmiş bir bölgesel kalkınma paketi oluşturmak mümkün değildir” (Richardson, 1971).

Birçok farklı görüşü ve disiplini barındıran "bölgesel kalkınma süreci, çok boyutlu ve karmaşık bir içeriğe sahiptir" (Erkan 1989, s.30).

Bölgesel Kalkınmayı içeren ve yönlendiren konular Şekil 1'de farklı bir şekilde vurgulanmaya çalışılmaktadır.

* “Kalkınma” kelimesinin yerine, Türkçe’de zaman zaman “Gelişme” kelimesi de kullanılmaktadır. Biz burada “Kalkınma”yı tercih edeceğiz.

Şekil 1: Bölgesel Konuların Temel Yapısı

e. Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilir kalkınma, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini, olanaklarını yok etmeden bugünün gereksinimlerini karşılayan kalkınma(WCED 1987, p.8, Blowers, 1992) olarak tanımlandığı gibi, ekonomik kalkınmanın planlanmasına rehberlik eden (James vd., 1989) ekolojik bir kavram (Timmer 1991) olarak da açıklanmaktadır.

Sürdürülebilirlik, ekonomik büyüme ve insan iyiliğinin(well-being), bütün sistemleri temeli olan doğal kaynaklara bağlı olduğunu kabul eder (Timmer 1991, p.320). Bu nedenle “Eğer ekonomik politikalar sürdürülebilir olmak zorunda ise çevreye çok büyük bir öncelik verilmelidir”(Pearce & Warford 1993, p.36).

Çevre ile uyumlu olmayan bir kalkınma, süreç içerisinde zayıflayarak anlamını yitirmek durumunda kalacaktır. İlk olarak, çevre kalitesi, sağlıklı hava, temiz ve yeterli su gibi, başlı başına yaşamın iyileştirilmesi anlamına gelir ki, kalkınma bu süreci amaçlar. Buna karşın, eğer gelir artışı nedeniyle meydana gelen fayda sanayileşme ile başlayan kirlilik maliyetiyle dengelenme durumunda olursa, bu durum kalkınma olarak algılanamaz. İkinci olarak, çevreye verilen zarar, gelecek dönemlerdeki verimliliği azaltacaktır(World Bank 1992).

Bir sonuç olarak şu değerlendirme yapılabilir; coğrafi dengesizlikler, bölgeler arası dengesizlikte belirleyici rol oynamaktan çıkarılmışlardır.

Bir çözüm olarak iki tür enerji seçeneği mümkündür ve sürdürülebilirdir. Bunlardan birincisi, verimli kullanım, diğeri ise güneş enerjisi kaynaklı yenilenebilir kaynaklardır

(Meadows et al. 1992).

Bugün, dünya orman kaynaklarının çoğunluğunun, AG ve GOÜ'ler de bulunması, hem avantaj ve hem de dezavantaj olarak algılanabilir. Avantajdır, çünkü sanayileşme sınırlı ve tüketim göreceli olarak az olduğu için kirlenme ve tahribat sınırlı düzeyde kaldığından korunması kolay olmaktadır. Dezavantaj olmasının nedenleri;

Koruma bilinci yeterince gelişmediği için yoketme hızlı olmaktadır, GÜ'lerin kontrolü ve aşırı tüketimi sürdürülebilirlik kavramının en önemli kavramlarından olan denge unsurunu tehdit etmektedir.

Ülkelerin ithalat ve ihracatları incelendiğinde, ağaç, odun ve yan ürünlerini ihraç eden ülkelerin hemen tamamı AG ve GOÜ, ithal eden ülkelerin çoğunluğu GÜ'lerdir (Pearce & Warford 1993). Çok ilginç bir şekilde, hamburger tüketimi orman alanlarını yavaş yavaş yok etmekte ve bu tehlike her geçen gün büyümektedir. Bilindiği gibi, hazır yemek (fast food) sürecinin en önemli elemanlarından olan hamburger için gerekli olan et, özel çayırlarda yetiştirilmiş sığırlardan elde edilmekte ve bunun için, fast food düşüncesinin mucidi olan ABD'nin seçtiği yer Orta ve Güney Amerika'dır.

3. Türkiye'de Bölgesel Kalkınma:

a. Tarihsel Süreç

Dünya'da bölgelerarası dengesizlik, diğer bir deyişle ülkeler arasındaki dengesizliğin artışı, ülkelerin kendi bölgeleri arasındaki dengesizliğin artışıyla paralel olarak ilerlemektedir. Bu süreç, Türkiye'de de kendine özgü nedenleri ve farklı ölçeği ile devam etmektedir. Örneğin Mutlu (1992, s.93-94)'ya göre Türkiye'deki "En önemli bölgesel sorun kuşkusuz bölgeler arasındaki gelir eşitsizlikleridir".

Türkiye'nin kalkınma sürecinin bölgelere yansımaları farklı olmuştur. Bu farklılığın tarihsel sürecini, Yerasimos (1992, s.345) şu şekilde açıklamaktadır: "Osmanlı İmparatorluğu yedek insan ve doğal zenginlik kaynağı gözüyle baktığı, dar anlamıyla Anadolu denilince kastedilen bölgeden kendi sosyo-ekonomik sistemine sıkı sıkıya bir uygunluk istemekte, buna karşılık Doğu'daki uçlarda daha önceki yapıların varlığını sürdürmesine izin vermektedir. Böylece Orta ve Batı Anadolu'da sosyo-ekonomik yapıların bir eş düzenlilik içine sokulması, bütün onyedinci ve onsekizinci yüzyıllar boyunca daha sonraki ilk kapitalist yapıların doğmasına yol açacak bir ortam yaratırken, doğudaki aşiret yapılarında çözülmeye yönelik bir

buhrana ancak ondokuzuncu yüzyılda girilecektir. Bugün Türkiye'nin doğusuyla geri kalan kısımları arasındaki dengesizliğin temelinde işte bu kopukluk yatmaktadır".

Bu sürece, Türkiye'nin sosyo-kültürel ve sosyo-politik yapısıyla beraber, altyapı eksikliği, düşük eğitim düzeyi gibi sorunların eklenmesi, tarihsel etmenler ve coğrafi farklılıklardan oluşan bölgelerarası dengesizliğin artması neden olmuştur. Ve Atalık (1990) tarafından belirtildiği gibi, son yıllarda GSH'nın illere dağılımı, bölgelerarası dengesizliği açık bir şekilde göstermekte ve dengesizlikte bir büyüme olduğunu göstermektedir.

İlk olarak, Gelişmekte Olan bir Ülkenin özel koşullarında, GSH'yı maksimize etme ve bölgesel dengesizliği azaltma arasında çelişki vardır. İkinci olarak, planlama tekniklerini bölgesel ve bölgelerarası faaliyetlerde de kullanırken bazı kesin sınırlayıcılar vardır. Üçüncü olarak, ekonomik ve sosyal potansiyeli yüksek olan bölgelere, kaynakların rasyonel aktarımı (allocation) yoluyla toplam üretimin artırılması karşısında önemli bir politik baskı vardır (Atalık 1990, p.13).

Ayrıca, kapitalist üretim tarzının devamlılığının parçası olan, Serbest Pazar (Hunt 1989) politikasının Türkiye'deki yansıması, çoğu GOÜ'de olduğu gibi, ülke için olumluluklardan çok olumsuzluklar göstermektedir. Örneğin, 1970'li yıllara kadar Tarım sektörüne sübvansiyon uygulayan Türkiye Hükümetleri, bu tarihlerden itibaren Tarım sektörüne uyguladıkları sübvansiyonu önemli oranda azaltmışlardır. (Yenal, A. ve Yenal, D. 1993).

Türkiye'deki bölgelerarası dengesizliği, 'dünyadaki en yüksek bölgesel eşitsizliklerden birisi olarak değerlendiren Mutlu (1992), sorunun çözümü için çaba harcanmadığı takdirde olabilecekleri şöyle değerlendirmektedir: "Serbest piyasa ekonomisi döngüsel ve birikimli nedensellik sürecini bölgelerarası işlevsel tamamlayıcılık mekanizmasıyla makul bir sürede kıramazsa başka faktörler ortaya çıkıp bu süreci kırabilir. Bu faktörlerden birisi politiktir; çünkü, hiçbir ülkenin politik yapısı büyük bölgelerarası eşitsizliklerin getirdiği sosyal baskılara ebediyen dayanamaz. Bir ülkede iki millet yaşayamaz; aksi halde, kamu düzeni çöker ve ülke parçalanır (Mutlu 1992, s.98). Yukarıda yapılan tespit, bakış açısındaki farklılığa karşın, sorunun önemini vurgulaması bakımından önemlidir.

"Fiziksel planlamanın, GOÜ'lerde sınırlı bir role sahip olduğu görülmektedir. Yoksulluk ile ilgili eşitlik politikaları ve geliri artırıcı istihdam çalışmaları daha önemlidir" (Chadwick 1987, p.295). Bu tespit, Türkiye örneğinde somutlaşmakla birlikte, fiziksel planlama uygulamaları çok önemli yatırım kalemi tutmaktadır. GAP Master Planı (MP)

üretilmesi ve sonrasındaki birkaç yıl devam eden mekansal planlama çalışmaları, düzenli ve sürekli bir yapıya oturtulmadan fiziksel planlamanın giderek ağırlık kazanması, bu sürece bir örnektir.

"Altyapı, ya da sosyal öncelikli (overhead) kapital, kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olmuştur (Hirschman 1958). Teknoloji esaslı bir ekonomide, bir bölgenin Ar&Ge'de öncü olması yeterli değildir, doğru sosyo-ekonomik altyapıya sahip olmak zorundadır" (Malecki 1991, p.373).

b. Planlı Kalkınma Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıçtaki politikalarına bakıldığında, bölgelerarası dengesizlikleri giderme politikasından çok tümden kalkınma ve az gelişmişliği giderme perspektifi söz konusudur. Kuşkusuz yatırımların dağılımında belirli denge politikaları güdülmektedir ancak, doğal kaynaklar, mevcut altyapı ve daha çok politik yapı belirleyici rol oynamaktadır.

Bölge Planlaması ve Kalkınması, 1960'lı yıllarda başlayan yeni bir alandır (Atalık 1990). Planlı Kalkınma dönemi olarak da adlandırılan bu dönem, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın başlangıç yılı olan 1963 yılında başlamaktadır. Temel olarak sektörel incelemeler ve belirli bir sayıda sektörel faaliyetler üzerine yapılmış olan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı, alansal kalkınma yöntemlerinin güvenilirliğini sorgulamamıştır. GAP bir tarafa bırakılırsa, 1963'ten bugüne bütün Beş yıllık kalkınma planları bu şekilde uygulanmaya çalışılmıştır (Atalık 1990, p.13).

Planlı kalkınma dönemi öncesinde, şehirleşmenin durdurulması gerektiği ve durdurulabileceği tartışılmıştır. Şehirleşme gelişmeyi gösteren ve hızlandıran bir oluşum olarak değil katlanılması gereken ve olumsuz bir eğilim olarak karşılanmıştır (DPT 1967, Sinemillioğlu 1991).

Bu olumsuz durum, beşer yıllık kalkınma planlarının yapılmaya başlanmasıyla, en azından anlayış olarak ortadan kalkmaya başlamıştır. Nitekim, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, Bölge Planlaması ve Kalkınması adı altında bölüm ayrılmış, durum tespiti ve gerekli çalışmalar üzerinde durulmuştur.

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da, I. Planın eleştirisi yapılarak, şehirleşme olgusunun hızlanacağı saptanmakta ve bölgelerarası dengesizlikler konu edilmektedir.

"İktisadi faaliyetleri az gelişmiş bölgelere yöneltmek için, kamu yatırımlarında birden fazla kuruluş yeri üzerinde durulacak, iktisadi olmak niteliğini kaybetmeden geri kalmış bölgelerdeki gelişme merkezlerinde yapılmaları tercih edilecek, bu bölgelere yöneltici bir politika izlenecektir. Şehirleşme desteklenecek ve şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve gelişme aracı olarak yararlanılacaktır" (DPT 1967, Sinemillioğlu 1991). Bu olumlu düşünceler, bugüne iyi bir şekilde yansımamıştır. Bölgeler arası dengesizlik giderek artmıştır(Sinemillioğlu, 1998).

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda dikkate değer bir diğer husus, "Bölgelerarası dengeli gelişmeyi gerçekleştirmek için hizmet yatırımları bu hizmetlerden yeter ölçüde yararlanamayan kitlelere yöneltilerek bu yatırımların bölgelerarası dengeli dağılımı sağlanacaktır. Az gelişmiş bölgelerin büyüme potansiyeli yüksek stratejik şehirleşme merkezlerinde yoğunlaştırılarak kendi kendine gelişme gücü kazanan ve çevresini etkileyen gelişme noktaları elde edilecektir" (DPT 1967, s.263). Teorik olarak Rostow'un kalkış (take-off) aşaması ile benzeşen 'ilke', Marshall yardımından sonraki döneme denk gelmektedir. DPT (1967) tarafından bölgesel gelişme ilkesi olarak açıklanan düşüncenin, ne kadar uygulanabildiğini tespit etmek zordur; ancak bugün mevcut olan bölgelerarası dengesizlik, göz önüne alındığında başarısızlık söz konusudur.

"Ülkenin ekonomik coğrafyasında, özellikle bazı bölgelerin görece olarak geri kalması yönünde ortaya çıkan sorunların giderilmesinde tüm olanaklar kullanılacak ve planlama kararlarının mekanla bütünleştirilmesi sağlanacaktır. ... Özendirme eylemleri sanayinin bölgelerarası dengesiz dağılımını giderecek yönde kullanılacaktır. Buna göre özendirme sistemi, mal ve mekan bazında kademelendirilecek, alınacak önlemler bölgeler için farklılaştırılacaktır" (DPT 1979, s:290–291).

Kuruluşundan bugüne planlı kalkınmaya önem veren Türkiye, özellikle Kalkınma Planları döneminde göze çarpan, yapılanmadan önce planlama sürecinde başarısız olmuştur. Planlar uzun vadeli projeler ve düşünceler üzerine değil, mevcut sorunların çözümü gibi kısa vadeli ve perspektifi olmayan politikalar üzerinde şekillenmiştir. Türkiye'nin kozmopolit yapısı, farklı etnik kökenlerden gelen halkların olması, öngörüsü olmayan politikalarla birleşince gelişmenin önünde önemli bir engel olmuştur.

Kalkınma Planları uzun erimli bir dönem stratejisi izlemelerine rağmen, ekonomik göstergelere bakıldığında başarısızlık söz konusudur (Kepenek, 1990), tespiti yukarıda yapılmakta olan görüşü desteklemesi bakımından önemlidir.

1990'lara kadar Bölgesel Gelişmeyi, bölgeler arası dengesizliğin azaltılması şeklinde ele alındığını belirten DPT (1990), bu amaçla Kalkınmada Öncelikli Yöre (KÖY) uygulamasının getirildiğini, ancak sanayinin bölgesel dağılımında istenilen seviyeye ulaşamadığını belirtmektedir.

Görüldüğü kadarıyla, yalnızca 'sanayileşmenin bölgesel dağılımında' değil, KÖY tanımı ve uygulaması da istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Tanımı, sınırları ve kaynak konusu çok iyi çözülmeyen KÖY programının uygulamasında da bir çok problemler olmuştur. İlk olarak hemen her il bu programa dahil edilmek istenmiş -hala istenmektedir- ve bu konuda bütün herkes siyasi gücünü kullanmıştır. Bu baskılar sonucu bir çok proje program dışı olarak başlamıştır. Örneğin, Malatya, Şanlıurfa, Gaziantep yerleşmelerinin her birine olan uzaklığı 200 km.yi geçmeyen Adıyaman'a hava alanı yapılması, kaynakların optimum kullanılmaması, ekolojik dengenin kalkınmada bir maliyet girdisi olarak değerlendirilmemesi, kalkınmada önceliklerin belirsiz olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

DPT'nin 1996 yılında yayınladığı illerin sosyo-ekonomik sıralamasına bakıldığında, ilk 20 il, Samsun-Hatay aksının batısında konumlanmış durumdadır ve gelişmişlik düzeyi arasındaki fark çok belirgindir. En son 20 sırayı alan il ise, Yozgat ili dışında, ilk 20 il'in tersine bu aksın doğusunda konumlanmış durumdadır. Bunlardan Gümüşhane ve Bayburt dışında, 7'si GAP ili olmak üzere, Güneydoğu ve Doğu Anadolu illeridir. Bu çalışma 1973 yılında DİE'nin "Bölgeler Arası Gelişme Farklılıkları" için hazırladığı 'İllerin Gelişmişlik Düzeyini Yansıtan Endeks' ile karşılaştırıldığında, ilk 4' sıra değişmemektedir, İlk on sıra karşılaştırıldığında ise 1973'ten bugüne 8 il ilk 10'daki yerlerini korumaktadır. 1973 yılında 67. sıra ile en sonuncu olan Adıyaman yerini bir diğer Doğu ili olan Muş'a devretmiştir. GAP illeri arasında, 1973'ten bugüne, sıralama olarak Adıyaman dışındaki iller gerilemişlerdir (Sinemillioğlu, 1998).

Bölgelerarası dengesizliğin Doğu ve Güneydoğu için negatif yönde geliştiğini belirten bir açıklama da Dinler (1989, s.131) tarafından yapılmaktadır: "Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkiye nüfusunun yaklaşık %20'sinin yaşadığı, topraklarınsa %30' unun bulunduğu Doğu Anadolu'daki 19 ilde, ülkedeki sanayi işletmelerinin ancak %17,8' i bulunuyordu. Zamanla bölge bu oranı dahi koruyamadı. Yeni girişimlerin, dışsal ekonomilerin ortaya çıktığı Batı Anadolu'da yığılmaları sonucunda, Doğu Anadolu'daki işletmelerin Türkiye' deki toplam işletmeler içindeki payı 1938'de %8'e, 1960'ta %7,7' ye ve 1965'te %7,6'ya düştü. Planlı dönemde, geri kalmış yöreleri geliştirmeye yönelik politikalar izlenmesine karşın, 1980 yılında bölgede tüm özel sektör işletmelerinin %10'nu, kamu sektörüne ait işletmelerinse

%18'i bulunuyordu. Öte yandan, özel sektöre ait büyük işletmelerin ancak %5.4'ü, büyük işyerlerinde çalışanlarınsa %4'ü, Doğu Anadolu'da faaliyette bulunuyordu. Yine 1980 yılı verilerine göre, Türkiye'deki tüm işyerlerinin (büyük+küçük) %30'unun İstanbul bölgesinde, %22,3'ünün İzmir bölgesinde yer alması, işletmelerin, dışsal ekonomilerin ortaya çıkmış olduğu Batı Anadolu kentlerini kuruluş yeri olarak yeğlediklerini göstermektedir". Dinler'in (1989) yaptığı bir diğer tespit, özel sektörün, Doğu ve Güneydoğu'yu yatırım açısından karlı görmediği, yatırım yapmaya yanaşmadığıdır. Devletin yatırım yapılması için sınırsız denebilecek teşvik olanakları sunmasına karşın yatırım yapılmamasının nedenleri üzerinde düşünmek gerekir.

İlk akla gelen nedenler; bölgede güvenli bir ortamın sağlanmamış olması, eğitim ve sağlığa yeterli altyapının yapılmamış olmasıdır. Diğer bir deyişle, altyapı için yeterli yatırım ve olanak sağlanmadan, üst yapı için teşvik verilmesinin doğurduğu ikilem olarak belirmektedir.

c. Ekonomi

Türkiye'nin sektörel bazda gelişimine bakıldığında, hızı ve ölçeği farklı da olsa GÜ'in evrimine paralel bir değişim söz konusudur. Örneğin 1968 yılında, sırasıyla, Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörlerinin oranı (Cari Fiyatlarla), %39,8, %16,7, %43,6 iken, 1980'de %25,5, %18,3 ve %56,2'dir. 1995'e gelindiğinde Tarım %14,8, Sanayi %25,5 ve Hizmet %59,7 gibi bir değişim görülmektedir.

"DOĞ (Şenesen, Doğu Anadolu Bölgesi'ni kastetmektedir) ve GDĞ (Şenesen Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni kastetmektedir) dışındaki bütün bölgelerimizde KBGSYİÜ 1975'ten 1986'ya artmıştır" (Şenesen 1989, s.110). Şenesen'in çalışmaları incelendiğinde, Doğu Anadolu ihmal edilebilecek bir oranda azalma kaydederken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, belirtilen dönem içinde yaklaşık olarak %20'ye varan bir gerileme kaydetmiştir.

"Türkiye'deki illerin 3/4'ünde KBGSYİÜ ülke ortalamasının altındadır. ... Makro verilere göre sanayileşiyormuş gibi görünen ülkemizde bölgeler ve illerden pek çoğunun ya yetersiz bir biçimde sanayileşmeye çaba gösterdikleri ya da daha korkuncu, onbir yıl öncesine göre bile geriye gitmiş buldukları ortaya çıkmıştır" (Şenesen 1989, s:115,118).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi (Bölge)'nin, Türkiye ekonomisine katkısı tarım ağırlıklı olmaktadır. Bununla birlikte özellikle yeraltı kaynakları açısından zengin olan bölge, ülkenin hammadde ihtiyaçlarının karşılanmasında, özellikle petrolde Türkiye üretiminin %100'ü

bölgeden çıkmaktadır, önemli bir paya sahiptir.

Bugün yapılan değerlendirmeler, ekonomik ve sosyal veriler ışığında (DPT, 2003) sürecin iyileşmediği, hatta negatif bir seyir izlediği söylenebilir.

Diğer bir nokta; bölgedeki istihdam sorunları ve yanlış politikalar; örneğin 1950'li yıllarda Marshall yardımıyla birlikte tarıma yüzlerce traktör v.b. araçların girmesi işgücü fazlalığı yaratmış ve 50'li yılların sonrasındaki göçün en önemli etkeni olmuştur.

"İmalat sanayii katma değerindeki payı %1.9 olmasına karşın -1988- Türkiye katma değer katkısı %9'dur. Ve Türkiye GSYİH'dan %4 pay alabilmektedir-1988-. Görüldüğü üzere GAP bölgesinden gelişmiş yörelere büyük oranlarda kaynak transfer edilmektedir" (Dağ, 1990). Bölgenin nüfus payının da, ülke nüfusunun %10'u olduğunu belirtmek gerekir.

Daha önceki yıllardaki ölçümlere bakıldığında, bölgenin ekonomik katkısının artmasına rağmen, aldığı pay azalmaktadır. Örneğin, 1965 yılı verilerine göre bölgenin GSMH'daki payı, (Adıyaman binde 42, Diyarbakır binde 75, Urfa binde 11.4) % 4.96 'dır. Bölgenin 1970 toplam nüfusu, ülke nüfusunun % 7.87'sidir. Görüldüğü gibi bölgenin nüfus payı artmış olmasına rağmen GSMH'daki payı azalmıştır. Aynı dönemde (1965) İstanbul'un payı %19.62, Ankara %9.59, İzmir %6.29'dır. Diğer bir deyişle İstanbul'un GSMH'dan aldığı pay, Bölge'nin aldığı payın 4 katıdır. İstanbul'un 1970 yılı nüfusu 3.019.032 'dir. Bu nüfusun % 8.48'ini oluşturmaktadır. Buna ek olarak, batının GSMH'daki payı artmaktadır (Sinemillioğlu 1991).

Türkiye'de enerji kullanım oranlarına bakıldığı zaman, Marmara, %40.7 GAP Bölgesi %6.1 oranında paylaşım söz konusudur.

1990'lı yıllar ve 2000'li yıllar Türkiye ekonomisinde çok önemli değişikliklere ve dalgalanmalar neden olmuştur. Özellikle 1994 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler ülkeyi ciddi darboğazlara soktuğu gibi, bölgelerarası dengesizliğinde armasına katkıda bulunmuştur. Tablo 3'te Türkiye'nin ve Bölgesel Kalkınma çalışmaları yapılan bölgelerdeki sosyal ve ekonomik durumları göstermektedir.

d. Nüfus

Geri kalmış bölgelerde uygulanması gerekli en önemli politika aile planlaması ve nüfus kontrolüdür. Bu demokratik bir ülkede uygulanması en zor ve en hassas politikadır. Fakat nüfus kontrolü olmadan ve doğurganlık oranı önemli ölçüde düşürülmeden, gerekli

bütün diğer önlemler alınsa ve GAP başarı ile uygulansa bile, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kişi başına düşen gelirleri önemli ölçüde yükseltmek ve Batı'daki düzeyine yaklaştırmak olanaksızdır (Mutlu 1992, 113).

Türkiye'deki Nüfus gelişimi (1927–2000) ve nüfus artış hızı Tablo 1'de, bölgelere göre nüfus ise Tablo 2'de görülmektedir. Nüfus artış hızı, GÜ temel olarak alındığında yüksek olmakla birlikte, azalma eğiliminde olması önemlidir. Özellikle, Tablodaki son 25 yıllık periyoda bakıldığında Yıllık nüfus artış hızının sürekli olarak azaldığı görülmektedir.

Tablo 1. Sayım Yıllarına Göre Türkiye'de Nüfus, Sayımlar Arası Yıllık Nüfus Artış Hızı

Hızı	Yıllar	SayımYıllarıNüfusu (Bin)	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)
	1927	13 648	
	1935	16 158	21.10
	1940	17 821	19.59
	1945	18 790	10.59
	1950	20 947	21.73
	1955	24 065	27.75
	1960	27 755	28.53
	1965	31 391	24.62
	1970	35 605	25.19
	1975	40 348	25.01
	1980	44 737	20.65
	1985	50 664	24.88
	1990	56 473	21.71
	2000	67 804	18.28

Kaynak: DİE 1996, DİE 2003.
www.dpt.gov.tr/bgyu/igp ,

Tablo 2. Bölgelere Göre Nüfus

	2000	1990	1985 *
Türkiye	67 803 927	56 473 035	44 587 257
Marmara	17 365 027	13 295 607	10 036 022
Ege	8 938 781	7 595 221	6 075 596
Akdeniz	8 706 005	7 026 489	5 362 072
Karadeniz	8 439 213	8 107 253	6 991 933
İç Anadolu	11 608 868	9 942 793	8 140 168
G. Doğu A.	6 608 819	5 158 013	3 571 721
Doğu A.	6 137 414	5 347 659	4 409 745

Kaynak: http://www.die.gov.tr/nufus_sayimi/2000tablo4.xls
www.dpt.gov.tr/bgyu/igp , DİE 1996, DPT 2003.

* 0–4 yaş grubu hariç.

e. Sürdürülebilir Kalkınma ve Türkiye

Doğal kaynakların sınırlılığı Türkiye'yi de bağlamaktadır. Petrol ithal etme durumunda olan Türkiye, yakın gelecekte petrol ve doğalgaz gibi kaynaklar tükendiğinde, yerine koyacağı enerji kaynağını şimdiden bulmak durumundadır.

Bu perspektif ile şimdiden başlanacak çalışmalar sayesinde hem tabii denge için yeni umutlar-perspektifler bulunabileceği gibi, teknoloji ve birçok konuda gelişmiş ülkelere bağlı olmaktan çıkma olasılıkları doğabilecektir. Kalkınma konusunda duyarlı olan ve Dünya'nın önde gelen ülkeleri arasına girme düşüncesinde olan Türkiye, bu düşüncenin gerekliliği olan bilimsel ilerleme ve çalışma konusunda hiç de iyi bir konumda olmadığı gibi gelecek için de umutlu çalışmalar söz konusu değildir. Dünya ülkelerinin bilimsel alandaki söz sahipliği (Malecki 1991) incelendiğinde, Türkiye'nin sıralamada yer almadığı görülmektedir.

Belirtmek gerekir ki, sürdürülebilir bir Türkiye ve giderek sürdürülebilir bir dünya için her birey ve kurum sorumluluk almak durumundadır, ayrıca Türkiye'nin doğal dengesinin sürekliliği en çok Türkiye'de yaşayan insanlara yarayacaktır. GÜ'lerin önce sanayileşip sonra çevreyi temizleme, onarma pratiğinin bedeli çok fazla olduğu gibi bugün o pratiği bir daha deneme seçeneği ve olanağı yoktur.

Doğal kaynak açısından, görelî olarak çok da zengin olmayan Türkiye, kaynaklarını iyi ve dengeli kullanmak durumundadır. Örneğin, su kaynakları açısından, Ortadoğu bölgesine oranla zengin olan Türkiye, yıllık yenilenebilir su kaynakları bakımından dünyadaki 4 kategoriden alttan ikinci kategoride yer almaktadır (WB, 1992).

Kaynakların sınırlı olduğu, Dünya Bankası'nın ulusların zenginliğinin yeniden tanım için yapılmış olan çalışmanın sonuçlarında da görülmektedir. "Bu yeni zenginlik ölçümleri, doğal kaynak bakımından kişi başı 100,000US\$'a sahip olan ülkenin zengin bir ülke olacağını göstermektedir" (WB, 1995). Dünya ortalamasının 86,000 ABD\$ olarak hesaplandığı bu ölçümde, Türkiye'nin 34,000 ABD\$'da kaldığı görülmektedir. "Ancak gerçekten zengin olmak için, doğal kapitalin, insan kaynakları ve sanayi ürünleri gibi formlara dönüştürülmesi için yapılan yatırımlara karşı koruma dengesinin kurulması bir zorunluluktur" (WB, 1995).

4. Bölgesel Kalkınma Projeleri

a. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

GAP, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi (GAP Bölgesi)'ndeki tüm illeri

kapsamaktadır. Bu iller, Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak'tır.

GAP Bölgesinin kapsadığı alan 73.863 km² olup, bu alan Türkiye'nin toplam alanının % 9.5'una denk düşmektedir. 6,608,619 kişi olan 2000 yılı GAP bölgesi nüfusu, Türkiye nüfusunun %9,75'ini barındırmaktadır. Burada, GAP bölge nüfusunun, Türkiye nüfusu içindeki payının sürekli olarak arttığını belirtmek faydalı olacaktır (GAP Bölgesi'nin çeşitli göstergeleri için bakınız Tablo 3).

Tablo 3. GAP, DAP, DOKAP Bölgelerinin Çeşitli Sosyo-ekonomik Göstergeleri						
Değişken	Yıl	Birim	GAP Bölgesi	DAP Bölgesi	Karadeniz* Bölgesi	Türkiye
Toplam Nüfus	2000	Kişi	6,608,619	6,137,414	8,439,213	67,803,927
Şehirleşme Oranı	2000	%	62,69	53,05	49,03	64,90
Yıllık Nüfus Artış Hızı	1990-00	%0	24,79	13,75	3,65	18,28
Tarımda Çalışanların Oranı	2000	%	61,35	66,41	66,10	48,38
Sanayide Çalışanların Oranı	2000	%	7,06	3,26	7,29	13,35
Ticarette Çalışanların Oranı	2000	%	6,21	4,44	5,97	9,67
Okuryazar Oranı	2000	%	73,22	77,71	85,82	87,30
Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı	2000	%	4,99	6,13	5,92	8,42
Bebek Ölüm Oranı	2000	%0	48,33	53,36	42,33	43,00
Onbin kişiye düşen Hekim Sayısı	2000	Kişi	5	8	9	13
Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	2000	YTL	73	38	128	350
Fert Başına GSYİH	2000	YTL	954	841	1396	1837
Fert Başına Kamu Yatırım Miktarı	1995-00	YTL	213	266	244	248
Kaynak: http://www.dpt.gov.tr/bgyu/ıpg/ * Karadeniz Bölgesi, DOKAP'ıda kapsamaktadır.						

Doğal kaynakların ülke ekonomisine kazandırılması amacıyla Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından başlatılmış olan çalışmalar Bölgedeki geri kalmışlığı azaltmak için düşünülen projelerin birleştirilmesi sonucu olarak GAP oluşmuştur. Türkiye'de daha önce de Aşağı-Seyhan Projesi ya da Keban Barajı ve Hidro Elektrik Santrali (HES) gibi bölgesel kalkınma projeleri yapılmasına karşın, GAP şimdiye değin yapılmış ve yapılmakta olan projeler içinde en büyük kalkınma projesidir.

Başlangıçta yalnızca projelerin birleştirilmesinden oluşan GAP, daha sonraları bir Bölgesel Kalkınma Projesi hedefi ile yönetilmeye çalışılmış ve bu hedef 2002 yılında

tamamlanan GAP Bölge Kalkınma Planı ile somutlaştırılmıştır. GAP Bölge Kalkınma Planı'nın hazırlanması (ekonomik katkıları olan UNDP dışında), tamamıyla GAP İdaresinin belirleyiciliği ve yöneticiliğinde olmuştur. GAP İdaresi plan çalışmalarında katılımcı bir çalışma benimsemiştir. Bütün bu olumlu gelişmeler karşın, GAP Bölge Kalkınma Planı ve Plan kararlarının, diğer kurumlar tarafından kabulü ve uygulanmasında sorunlar devam etmektedir. Bu sorunlar, kısaca şöyle sıralanabilir:

- Plan kararlarının kurumlar üzerindeki bağlayıcılığının olmayışı (bu durum aynı zamanda kurumlar arası çekişmeler de sebebiyet vermektedir),
- Plan'a ait ayrı bir bütçenin olmayışı,
- Plan Kararları ile ülke kalkınma planının birbiri ile entegrasyonunu sağlanmaması.

b. Doğu Anadolu Projesi (DAP)

DAP, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi (DAP Bölgesi)'ndeki tüm illeri kapsamaktadır. Bu iller; Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane[†], Hakkari, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van, Ardahan, Bayburt[‡] ve Iğdır illeridir.

DAP Bölgesi'nin kapsadığı alan 158.972 km² olup, bu alan Türkiye toplam alanının %20,4'üne denk düşmektedir. 6,137,414 kişi olan 2000 yılı DAP Bölgesi nüfusu Türkiye nüfusunun %9,05'ini barındırmaktadır. GAP Bölgesinin tersine, DAP bölgesinin nüfusunun Türkiye nüfusu içindeki payı azalmaktadır. Bu durum, hem GAP, hem de DAP bölgesinden batıya göç olmasına karşın DAP bölgesindeki doğal nüfus artış oranının düşük olmasının etkisi olarak değerlendirilmektedir. Bir diğer saptama, nüfus yoğunluğunun çok düşük olmasıdır.

DAP bölgesi üç alt bölgeye ayrılmıştır, bu ayrımın oluşma nedeni, temelde, coğrafi koşullardır. Bunlar; Ağrı, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Kars, Muş, Ardahan, Bayburt ile Iğdır illerini içeren Erzurum; Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli illerinden oluşan Malatya-Elazığ ile Bitlis, Hakkari ve Van illerini kapsayan Van Alt Bölgeleridir. Bu alt bölgeler ekonomik yapı ve gelişmişlik düzeyi bakımından birbirinden farklılıklar arz etmektedir. Sanayisi en gelişmiş ve kişi başına geliri en yüksek olan alt bölge Malatya-Elazığ Alt Bölgesi, görece en az gelişmiş olan alt bölge ise Van Alt Bölgesi'dir. Ancak her alt bölgede gelişmişlik

[†] DPT raporlarında, Gümüşhane ili, hem DAP hem de DOKAP kapsamında görünmektedir.

düzeyi itibarıyla birbirinden oldukça farklı iller bulunmaktadır (DPT, 2000; DAP Bölgesi'nin çeşitli göstergeleri için bakınız Tablo 1).

DAP'ın çıkış noktası, GAP'ın çıkış noktasından çok farklıdır. GAP'ı başlatan yeraltı ve yerüstü kaynaklarının ekonomiye kazandırılması süreci, DAP'ta yaşanmamıştır. Buna karşın DAP başlarken bir bölgesel kalkınma planı çerçevesi tanımlanmıştır ve DAP Ana Planı için dört grup hedef belirlenmiştir:

- Ekonomik Hedef :
 - Temel hedef : Kişi başına geliri ve istihdamı arttırmak
- Sosyal Hedef :
 - Temel Hedef : Kalkınmayı hızlandıracak aktivitelerin yaygınlaştırılması
- Çevresel Hedef :
 - Temel Hedef : Çevreyi korumak, iyileştirmek ve kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak,
- Mekansal Hedefler :
 - Temel Hedef : Alt bölge merkezlerini birer sanayi ve hizmet merkezi olarak geliştirmek ve doğu batı göçünün önünde bir fire oluşturmak

Daha önce de belirtildiği gibi, bölgesel kalkınma planlarının hazırlanmış olması sürdürülebilir kalkınma hedefi açısından çok olumludur. Burada eksik olan, bölgesel kalkınma planlarının mevcut sürece ve uygulamaya nasıl entegre edileceğidir. Örneğin, bölge ekonomisinde hayvancılık çok önemli bir yer tutmaktadır, buna karşın Türkiye'nin hayvancılık politikası birçok belirsizlikler içerdiği gibi, uluslar arası arenada etkinliğini de sürekli olarak kaybetmektedir. Kaynak sorunu ise ikinci en önemli sorun olarak tanımlanabilir.

c. Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP)

DOKAP, Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi (DOKAP Bölgesi)'ndeki tüm illeri kapsamaktadır. Bu iller; Artvin, Bayburt[§], Giresun, Gümüşhane^{**}, Ordu, Rize, Trabzon'dur.

[‡] DPT raporlarında, Bayburt ili, hem DAP hem de DOKAP kapsamında görünmektedir.

[§] DPT raporlarında, Bayburt ili, hem DAP hem de DOKAP kapsamında görünmektedir.

^{**} DPT raporlarında, Gümüşhane ili, hem DAP hem de DOKAP kapsamında görünmektedir

DOKAP Bölgesinin kapsadığı alan 39,361 km² olup, bu alan Türkiye toplam alanının %5'ine denk düşmektedir. 3,228,904 (DİE, 2000) kişi olan 2000 yılı DOKAP Bölge nüfusu Türkiye nüfusunun %4,76'sını barındırmaktadır (DOKAP Bölgesi'nin çeşitli göstergeleri için bakınız Tablo 1).

“Bölgelerarası gelir dağılımının iyileştirilmesi Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri'nin büyük önem verdikleri bir kalkınma amacıdır” (DPT, JICA; 2000). Bu çerçevede, “Doğu Karadeniz Bölgesi'nin kısa ve uzun dönemde gelişmesini sağlayacak entegre bir bölge kalkınma planının hazırlanması”nın (DPT, JICA; 2000) hedeflendiği belirtilmektedir.

Bölgenin mevcut sosyo-ekonomik yapısının, az gelişmiş, dışarıya göç veren, tek ürün tarımına bağlı ve hizmet sektörü görece yüksek olarak tanımlandığı DOKAP ana planında mekansal yapı da, sert topoğrafya, gelişmemiş ulaşım ağı, dengesiz kentsel gelişme, büyük kentsel merkezlerin bulunmayışları ve dağınık kırsal yerleşme olarak tanımlanmaktadır.

Bu çalışmanın kapsamı gereği, DOKAP ile ilgili diğer ayrıntılara girilmeyecektir. Yalnızca DOKAP'ta yapılan saptamaların, Bölüm 4.b, “DAP'ın çıkış noktası GAP çıkış noktasından çok farklıdır ...” burada da geçerliliğini koruduğunu göstermesi açısından önemlidir.

5. Sonuçlar

Önce *eylem*in ortaya çıktığı dünyada, düşünceyi eylemin hemen sonrasında yaşamın içine taşımış olan insanoğlu, yaşamını ve yaşamını yönlendirin mekanı, bir diğer deyişle bölgeleri sürekli olarak tanımlamaya çalışarak kalkınmak istemektedir.

Bugün gelinen noktada, farklı coğrafyalar, farklı doğal kaynaklar ve farklı yapıda insanların oluşturduğu bölgelerin sürekli bir değişim ve/veya gelişim içinde olmaları, bu sürecin ve teorisinin yenilenmesini de beraberinde getirmektedir. Bu konuda Glasson (1993, p.184)'nın belirttiği; "1990'lı yıllarda, bölgesel kalkınma politikalarının, belki de en önde giden özelliği yukarıdan-aşağı ve aşağıdan yukarıya bir değişim insiyatifidir" saptaması anlamlıdır. Buna ek olarak girdilerin sayısının arttığı bölge planlamasına, ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde tedbirli bir iyimserliğin geri dönmesi (Glasson, 1993) bir taraftan sürecin karmaşıklığını yansıtırken, diğer taraftan farklı mekan ve oluşumların farklı teorilerin oluşumuna neden olmaktadır.

"Fiziksel planlamanın, GOÜ'lerde sınırlı bir role sahip olduğu görülmektedir.

Yoksulluk ile ilgili eşitlik politikaları ve geliri arttırıcı istihdam çalışmaları daha önemlidir" (Chadwick 1987, p.295). Bu tespit, Türkiye örneğinde somutlaşmakla birlikte, fiziksel planlama uygulamaları çok önemli yatırım kalemi tutmaktadır. GAP Master Planı (MP) üretilmesi ve sonrasındaki birkaç yıl devam eden mekansal planlama çalışmaları, düzenli ve sürekli bir yapıya oturtulmadan fiziksel planlamanın giderek ağırlık kazanması bu sürece bir örnektir.

"Altyapı, ya da sosyal öncelikli (overhead) kapital, kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olmuştur (Hirschman 1958). Teknoloji esaslı bir ekonomide, bir bölgenin Ar&Ge'de öncü olması yeterli değildir, doğru sosyo-ekonomik altyapıya sahip olmak zorundadır"(Malecki 1991, p.373).

Coğrafi farklılıkların farklı süreç ve oluşumların bileşimi ve etkisiyle mekana yansımakta olan bölgelerarası dengesizliğin, insanoğlunun doğrudan ve dolaylı müdahaleleriyle büyüme eğiliminde olduğu gözlenmektedir.

Bir taraftan geleneksel yapısından gelen özelliklerini koruyan **bölgelerarası dengesizlik**, diğer taraftan yeni özellikler içermeye başlamaktadır. Teknoloji yeni özelliklere verilebilecek önemli bir olgudur. Son dönemde, Küreselleşme (Globalleşme) gibi söylem olarak son derece insancıl görünümde olan yeni kavramların gündeme girmesi, dengesizliğin giderilmesi için insanoğlunun bir arayış içinde olduğunu yansıtmakla birlikte, sonuçları daha çok dengesizliğin artacağı yönündedir. Buna ek olarak, doğal dengenin birçok alanda geri dönüşü olmayacak şekilde deformasyona uğraması, zengin ve yoksul olarak da ayrırabileceğimiz gelişmiş toplumlar ile gelişmekte olan toplumlar arasındaki farklılıkların derinleşmesi sürecini negatif yönde etkilemektedir.

Türkiye'nin kalkınma ve dengesizlik ikilemini aşması konusunda önündeki diğer önemli engeller kısaca şöyle sıralanabilir;

- Azalma eğiliminde olmasına karşın, hala yüksek olan doğum oranı,
- Eğitim ve sağlığa ayrılan kaynakların reel olarak azalması,
- Kaynakların kullanımını konusundan karar vericilerin sınırlı olması ve bu kararların yeterince tartışılmaması,
- Sanayileşme sürecinin yalnızca parasal getiriyi çoğaltmak için üretimi, her durum ve koşulda arttırmak şeklinde algılanması.

6 Kaynaklar

- 1 Atalık, G.(1968), Türkiye’de Kalkış (Take-Off) Aşaması Ön Şartlarının Hazırlanması Bakımından Şehirleşme Olgusu ve Planlaması İçin Kriterler, İTÜ Matbaası, İstanbul.
- 2 Atalık, G.(1989), Bölge Planlamasına Giriş, İTÜ Matbaası, İst.
- 3 Atalık, G.(1990), “Some Effects of Regional Differentiation on Integration in the European Community”, in the Papers of the Regional Science Association, Vol.69, 1990, pp.11-19.
- 4 Blowers A., (1992) “Planning for a Sustainable Future: Problems, Principles and Prospects” in Country Planning.vol.59.
- 5 Chadwick, G., Models of Urban and Regional Systems in Developing Countries, Pergamon Press, Oxford, New York, 1987.
- 6 Chadwick, G.,(1972), A Systems View of Planning, Pergamon Press, Oxford, New York, Toronto, Sydney, Braunschweig.
- 7 Cheshire, P.C., Malecki, E.J. (2004); “Growth, development, and innovation: A look backward and forward”, Papers in Regional Science Volume 83, pp249-267.
- 8 Dağ, R. (1990), “GAP Plan Çalışmaları Üzerine”, GAP’ta Diyarbakır”, Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yayın Organı, Sayı:9, Diyarbakır.
- 9 Dendrinios, D.(1992), The Dynamics of Cities, Routledge, London.
- 10 Dericioğlu, T.(1995), "Çanakkale İçin Sürdürülebilir Bölgesel Planlama Sempozyumu"nda yapılan konuşma, Çanakkale.
- 11 DİE(1996) Haber Bülteni, 30/08/1996, Ankara.
- 12 Dinler, Z.(1989), "Sanayinin Yer Seçimi, Bölgesel Dengesizlik ve Kalkınma Kutbu Politikası", Bildiriler (2. Ulusal Bölge Planlaması Kongresi); 1989, İstanbul.
- 13 DPT(1967), II.Beşyillik Kalkınma Planı (1968-1972), Ank.
- 14 DPT(1979), IV.Beşyillik Kalkınma Planı (1979-1983), Ank.
- 15 DPT(1990), VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler, 1984-1988, Ankara.
- 16 DPT (2003), İller Bazında Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sralaması, Ankara.
- 17 Eke, F.(1989), "Avrupa Ölçeğinde Bölge Planlama", Bildiriler (2. Ulusal Bölge Planlaması Kongresi); 1989, İstanbul.
- 18 Erkan, H.(1989), "Entegre Bölgesel Gelişme Yaklaşımı: Sosyo-Ekonomik Kalkınmanın Altyapı Teorisiyle Açıklanışı", Bildiriler (2. Ulusal Bölge Planlaması Kongresi); 1989, İstanbul.
- 19 Glasson, J., “The Fall and Rise of Regional Planning in the Economically Advanced Nations” in Paddison, R., Lever, B., Money, J.,(Eds) (1993) International Perspectives in Urban Studies 1, Jessica Kingsley Publishers Ltd., London, Philadelphia.
- 20 Glasson, J., An Introduction to Regional Planning, Hutchinson of London, 1975
- 21 Hunt, D.(1989), Economic Theories of Development, Harvester Wheatsheaf, New York.
- 22 Keleş, R., Kentbilim İlkeleri, Sevinç Matbaası, Ank.-1976.
- 23 Kepenek, Y.(1990), Türkiye Ekonomisi, Verso Yay., Ankara.
- 24 Malecki, J.E., Technology and Economic Development, Longman Group UK Ltd. 1991.
- 25 Mutlu, S.(1992), “Bölge Gelişmesinde Temel Etmenler ve Türkiye’de Durum”, in Amme İdaresi Dergisi, Cilt:25/3, s.93-125, Ankara.
- 26 Nijkamp, P., Bergh, J. Van den, Sustainable Economic Development in Regional Systems, Amsterdam - 1990.

- 27 Pearce, D.W., Warford., J.J.(1993), World Without End, Oxford University Press, Oxford, New York, Toronto.
- 28 Richardson, H.W.,(1971), “ Regional Development Policy in Spain”, in Freidman, J., Alonso, W., (Eds) Regional Policy : Readings in Theory and Applications, The MIT Press, USA 1975.
- 29 Sinemillioğlu, M.O.(1991), GAP ve Gaziantep İlişkileri, İTÜ, İstanbul, (Yayınlanmamış Master Tezi).
- 30 Sinemillioğlu, M.O.(1998), Bölgesel Kalkınma Ve Bölgesel Dengesizlik İkilemi: Gap Örneği:İTÜ, İstanbul (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- 31 Şenesen, Ü.(1989), "Bölgelerimizin Karşılaştırılmalı Sınai Gelişimi(1975-1986)", Bildiriler (2. Ulusal Bölge Planlaması Kongresi), 1989,s.109-118, İstanbul.
- 32 Todaro, M.P.(1994), Economic Development, Longman, New York.
- 33 UNDP (1992) “Human Development Report” New York.
- 34 WCED (1987), “Our Common Future”, Oxford Uni. Press, Oxford, New York
- 35 World Bank, World Development Report 1992, Washington D.C.
- 36 World Bank et al.(1995), Miscellaneous Materials on the Real Wealth of Nations.
- 37 Yenal, D., Yenal, N.Z.(1993), "The Changing World Food Order: The Case of Turkey", in Keyder, Ç. and et.al(Co. Eds.)(1993) New Perspective on Turkey (9), Tarih Vakfı, İstanbul.
- 38 Yerasimos, S.(1992), Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Kitap 3, Belge Yay., İstanbul.
- 39 http://www.die.gov.tr/nufus_sayimi/2000tablo4.xls
- 40 <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/ipg>